

Вражкіня з Угорської Руси.

Вже за Бескидом тепліший вітерець дунув мені в очі ; далі щезли смереки, сосни і ялиці а що раз буйніші дерева листеві, буйніше збіже, кукурудза а врешті снека, що зростала з кожним кілометром, нагадувала мені, що я в'їхав в край тепліший — полудневий. Вздовж залізничного шляху бачив я цвіти і зілля, однак таких буйних і яскравих даром шукав-би по нашому, галицькому боці Бескида.

Мене обгорнуло дивне чуття, якого зазнаємо звичайно, коли доведеться нам в'їжджати в чужий край. Вражає нас тоді з одного боку все чуже, відмінне і нове, а з другого неясне почуття, що ми те все колись уже бачили, немов у сні. Почуття отсе несказано приємне. Воно — як Гумбольдт каже — нагадує, що чоловік нігде не може почувати себе зовсім чужим. „І в химерних видах гімалайських гір, і в буйних, роскішних листках пальм, і в безмежних просторах американських прерій доглянемо якусь свою, знаому лінію, чи рис, що пригадає нам як стій рідні гори, рідні степи, верби і води, і скаже, що те все одна невідмінна природа, один великанський, суцільний організм.“

Я глядів цікавими очима на Бескид, потоки, полонини, на цілу отсю опінією засуджену на смерть країну і мені мимохіть прийшло на думку те все, що у нас говорить ся і пишеть ся про Угорську Русь.

Що 500,000 Угорських, Русинів скорше, чи пізнійше щезне в мадярському морю, на те годять ся менче більше всі; ріжниця поглядів заходить лиш в сьому, чи на хребті Бескиду треба по-

ставити таблицю з написю: „Lasciate ogni speranza — чи такий видаток був-би злишнім.

Одні кажуть, що такий пам'ятник, яко вираз і документ тої сумної долі, яка жде Угорську Русь, був-би актом глибокого співчуття для наших нещасних братів а zarazом розрішенем народного сумління від заходів коло пропащої справи. Адже-ж у нас самих стільки роботи, що не годить ся тратити ще енергію над підношенням того, що безповоротно пропало.

Другі знов доказують, що угорсько-руська інтелігенція і такого видатку не варта, а мужик — звисно угорський мужик — читати, і то ще по італіянськи, не знає і щирого наміру оцінити не потрафить.

Ще інші, хоч не інтересують ся тим, що писав Драгоманов взагалі, а його думками про Угорську Русь спеціально, знають дуже добре його клясичний висказ, що Угорська Русь більше відрізана від Європи як Австралія від решти світа і цитують сей висказ залюбки, скоро заговорить ся що про Угорщину.

На отсей факт варто звернути увагу тих людей, що кажуть, буцїм-би то у нас не було живого заінтересованя угорською справою. Такий факт чей же розібє їх песімізм. А вже-ж у нас всі дуже добре знають, що Русь Угорська мусить пропасти, знають навіть, длячого вона має пропасти і до якого речинця. Чи-ж отсих доказів не досить? Тут нема що доказувати вї балакати довго. Треба хіба подякувати Богу, що хоч наша інтелігенція не така як угорська, а то було-б і з нами круто.

Занятий такими думками я позирав на буйні ліси в горі, на бистрі потоки і мізерні ниви на долині і немов шукаючи очима відповіді на питанє, чи таблицю з такою написю поставити варто чи не варто, надслухував, чи крім жидівського жаргону і мадярщини, не почую де принадково і рідного слова. Але даром. Надійшла станція Сольва (Kis-Szolyva), де я висїв на угорську землю.

Потім переїхав я більшу частину угорської Руси; пізнав місто Мункач, Унгвар, Густ, Севлюш, Сігот, кілька місточок і сїл Всюди, де лиш мав час і змогу, я розвідував і розпитував пильно про тамошні суспільні, економічні і політичні відносини, а хоч притім мало мав нагоди розмовляти з людом і взагалі приневолений був обмежати ся на устні інформації і особисті спостереження, подаю отсі вражіння і погляд, який у мене про Угорщину

виробив ся, до прилюдної відомости. Може бути, що він кого небудь зацікавить і спонукає до ближших дослідів над забутою і занедбаною частиною нашої вітчизни.

Вертаючи зі Стройни до Сольви пішки, я спішив ся, щоби захопити перед вечером остатний поїзд. У мене був невеличкий куферочок, але що найнятий мною, якийсь замізерований хлопець припоставав ся з ним з заду, а небо засунуло ся хмарами, я присів на одну з фір, що везли до стациї вуголь. Умостивши ся на верху, я був цікавий на чиїм возі їду і спитав візника, до кого належить вугле. Бойко поглянув на мене дивними очима, немов-би своїм ухам не вірив. — Як чий? жидовський. Чий ліс, того вугле.

І поглянув знов так, як-би хотів сказати: „Се ж така проста річ. Мала дитина се знає“. Так, се було справді ясне. Але що мені ходило, о віз а не о вуголь, я подумав, що питанє зле було сформуловане і питаю Бойка знову:

— А чий віз?

Але Бойко зрозумів очевидно, що я глухий, бо нахилив ся до мене і гукнув:

— Жидовський, пане. Жида із Сольви.

Потім, бачучи, що я тутешних відносин не знаю, показав батогом коні і каже:

— І коні жидові, все. Я токмо за кочіша служу.

Тепер я вже знав, що все жидівське. І ліс, і вуголь і віз і коні і візник. Мені відійшла вже охота розпитувати, але Бойко набрав охоти балакати. Своїм досадним диялектом і яркими красками змалював своє житє так, що я ще більше втратив охоту до розмови. Я бачив, що ні одно слово з оповідань про некучу нужду між угро-руським людом не є пересолене.

Тимчасом вітер надніс чорні, як смола хмари. За кілька хвиль зірвала ся буря, що засипала нам очи піском і трохи не перевернула воза. Потім упали перші, великі краплі дощу. Небо почорніло, провали між горами засунули ся густою мракою а земля немов ошалїла. З піль несло пил, листє, соломі і лиш від блискавок видко було розкуйовджену вихром кукурудзу і яснійшу смугу, котрою гнали коні. Заким ми приїхали до Сольви, мій нарасоль був поломаний а я мокрісїнький, до витки. Так зустріла мене за Бескидом природа. По просту, але щиро. Менше щиро зустріли мене угорські земляки. Все-ж таки я завдячую їм багато цїнних відомостей, а через те що доводило ся мені пізнати людей

ріжних поглядів і становиск, я мав змогу, дорогою порівняння здобути собі більше об'єктивні погляди.

І так розпитуючи про люд, я набрав пересвідчення, що він не змадяризуєть ся і за сто літ. Він може ще більше підупасти материяльно, знидіти морально і уступити помалу перед сильнійше розвитим елементом мадярським. Однак се ніяким чином не буде мадяризация. Се було би просто пропаданє і нидіне рости, що дає соки пасожитам, а сама через те тратить житє і не може зацвистити. Отсим листєм і цьвітом є угро-руська інтелігенция. Вона виходить з народу і живе з него, а однак тратить ґрунт під ногами. Відчужена від народу, вдає кепсько мадярів, так як наша інтелігенция пробувала в своїм часі натягати конфедератку.

Географічні, економічні і політичні відносини витворили на Угорщині інтелігенцію без душі, без суспільно-національних ідеалів. Вийшовши з люду бідного і темного, розбитого з давен давна на дрібні диялектичні ґрупи, вона не мала змоги заспокоїти сама своїх духових потреб і витворити оригінальну культуру. Відокремлена від братів у Галичині і по части від иньших словянських народів переховувала останки мізерної схолястичної осьвіти, яку переймала з християнством, і животіла в байдужности і занедбаню всяких живих культурних інтересів. Протів напору мадярського елементу вона могла у своїй нужді ставити що найбільше відрубність обряду. Подібно як у нас в одну пору, зробила собі була і угорська інтелігенция з обрядовщини засік, зза котрого боронила (і боронить ще тепер по части) всіх своїх питомих сьвятощів. І до тепер ще обрядовщина, поруч зі словянською азбукою, то одинока сфера інтересів, в якій Угро-русин віднаходить свою окремішність. Коли до того додамо з одного боку до крайности темне москвофільство одної части, а мадяризацийні змагання більшости з другого, можна уявити собі менше-більше той кромішний хаос, отсю духову нікчемність і порожнечу, в якій нидіє Угорська Русь. Отся нікчемність і порожнеча, то важка змора, що присіла угроруську країну і точить з неї житєву енергію і силу як філюксер. Вона пробиваєть ся скрізь у її житю. В мові, в письмі, в рухах, неледве в голосі і ході знати пужду пропашого народу. Видить ся, що якась важка хвороба точить той організм і лише скоро а рішуча посторонна підмога здужає уратувати його від смерти. А якою може бути ся підмога?

Спеціально придумана мадярська шкільна система поклала собі одинокою метою виховувати мадярських патріотів. Я розпитував пильно про плани науки і підручники в середніх школах. В цілій програмі вражає непропорціональна вага, яку кладуть на вивчення мадярської мови, історії і літератури з очевидною шкодою для математики, наук природних, пропедевтики а врешті для всесвітньої історії. Не відрадні і у нас відносини на сьому полі, а все-ж таки треба поміркувати, на скільки легше виховати молодого чоловіка в мадярському світогляді в школі, де ученик поза мадярську мову не вийде, як там, де бодай німецька моза улекшує зносини з західним світом. На Угорщині і отсей звязок відпадає. З дуже малими виїмками угорський інтелігент знає виключно мадярську мову і літературу; заграничні часописи доводять ся зустрічати дуже рідко. Оттим то і поясняє ся нечувана ексклюзивність і шовінізм, з якими Мадяр відносить ся до всего немадярського. Проста річ, що серед угро-руської інтелігенції стоїть справа освіти ще гірше.

Тут однак замітний характерний феномен. Вихований в щиро мадярським дусі Русин запевнює, що правда, горяче, що він Мадяр. „Я живу в мадярському краю — я Мадяр.“

Цікава перша частина сего сильогізму, котру Русин повторяє бючи ся щиро в груди, неначе б сам перед собою хотів себе оправдати.

Отже-ж иньша річ, на скільки такий сильогізм видержує критику. Ту певне лиш се, що пр. Англієць з роду не тому почуває себе Англійцем, що живе в Англії. Англійцями, і то хто зна чи не горячішими, почують себе такі Бритийці, що живуть в Індії, в Китаю, Австралії, в Канаді, там породили ся і влестивої Англії не бачили і не побачать. Але коли Англієць признаєть ся до своєї народности, він не потребує ні перед собою, ні перед чужим ніякого оправданя. „I am Englishman“ — того досить. Лише що він, говорячи се, почуває себе законним дідичем тих скарбів культури, на які склали ся віки праці геніїв і дужих, розумних, освічених людей: Шекспіра, Ньютона, Дарвіна і т. п.

А що-ж угорським Русинам лишили предки? На що їм бути гордими? На **ы** і **ъ** хіба, на кромішну тьму і безвідрадну порожнечу духового життя?

Ось чому угорський Русин додає: „бо я живу в мадярському краю.“ Інакше ніхто би йому хіба не ням віри, а врешті він і сам

сему не вірить. Він, що правда, Мадяр, але він і герег-католикуш (göreg-katolikus), а в отьому слові чимало значіня. При нїм він почуває якусь таємну неясну симпатію до могучого північного володаря, що прийшов був раз у Мадярщину і побив кріпко Мадяра. Дивна річ, що за се він почуває тепер до того пана симпатію! Атжеж той цар побив Мадяра, се так, як-би побив його самого. І так воно і не так. Мадяр то брат, але такий брат, котрого треба подивляти і zarazом бояти ся. А цар, то такий батюшка, що його подивляєть ся і тужить ся до него рівночасно. Очевидне, що отся туга і зітханя — чутє чисто плятонїчне, бо де як де, але сюди мабуть найменше прийшло рублїв і приходить. Що-ж отсе за феномен?

На се питанє дав уже таку основну відповідь Драгоманов, що можна її лиш навести:

„На Угорщині москвофільство ще натуральнїйше діло, ніж у Галичині, хоч ще патологічнїйше; воно там далеко чеснїйше, бо там рубель ще менше доходить ніж в Галичині, де він в остатні роки безспорно грає певну ролю, хоч і не так велику, як се думає польсько-австрійська поліція і ті народовці, котрі в неї черпають філзофію історії і політики. Націоналізм угро-руський мусїв узяти форму москвофільську власне тому, що він був і єсть чистим націоналізмом, без примішки соціальної. Такий націоналізм завсїди тягне до держави а не до народу — і, коли держави українсько-руської нема, а московсько-петербурська єсть, то архинатурально, що націоналісти угро-руські потяглись думками до сеї держави. До того-ж в історії Угорської Руси не було і таких моментів, як козаччина і взагалї антипольський рух народний, котрий проявляв себе і в Галичині і одбив ся і в галицьких народніх піснях і пересказах, творючи там підвалину для народовства. Народ угроруський вступив у ХІХ ст. в добу боротьби за автономію скривджених старими державами національностей, без усяких національно політичних традицій, котрі могли-б імпонувати інтелїгенції. А два факти імпонували їй на користь москвофільства: 1) кар'єра кількох Карпаторосів (Балудяньський, Орлай в Росії) і 2) ще дуще — російська окупація Угорщини в 1849 р. Треба-ж додати, що ніхто і не подумав познакомити Угрорусів з українським рухом і письменством, тоді, як про російське їм говорять і Німці і Мадяре, котрі перекладають Пушкіна, Тургенева і т. п. Про український рух Угроруси почули

доперва недавно од галицьких москвофілів, котрі виставляли сей рух, як вигадку Поляків. І незручна політика галицьких народо-вців а надто новоерців, мусіла підперти в головах Угрорусів упереджене против українського народовства“.

Одним словом, істнуванє наївного почутя свого немадарства в Угрорусів годї заперечити. Воно лиш як Драгоманов каже: „заховане в потайники душі а коли проступає в гору, то в формі москвофільства.“ Оттим-то, коли-б угроруські націонали мали змогу сформулувати свою політичну програму, вона була-б така: ждати терпеливо на прихід батюшки і царя, однак не робити нічого, хіба дбати, щоби поки що не загирило ся *йори* і *йор*.

Зібравши все дотепер сказане, приходимо до висновку, що угро-руська інтелігенція живе у фальшивім, нездоровім положеню. Вона розломана між два суперечні напрями мадарський і словянський. Їй треба рішити ся, але куди? Отсе питанє!

Ми подумаймо!

Тисячу літ істнує „могуча“ мадарська держава. Вона має свою літературу, має богацтва, на всіх полях намагає ся вже до-рівнати культурним державам; не можна сказати, щоби щадила заходів коло засімільованя „недобитків“ славянства. І сьміх лю-дям сказати! Не встила засимілювати марних кількисот тисяч бідних, темних Русинів! Отсе мав-би бути доказ мадарської культури?

Треба признати, що, як Німець каже, *die Ungarn haben doch etwas vornehmen an sich*, і отся їх циганська галантерня навіть симпатична. Петефі, Верешмарті, Оронь (Orony) — великі поети. Промисл за остатних трийцять літ зробив величезний по-ступ. Тимчасом при тім всім угорська література не може ви-казати ся ні одним визначнійшим мислителем. Монгольський, жва-вий і діяльний ум не любить запускати ся глибше. Він і за мало гнучкий. Зломить ся, а не подасть ся. Угорські Русини вже на брали якогось незатертого темпераменту, що пригадує мадарський. Мадар вродить ся на чужині Мадаром і згине таким самим горя-чим, загонистим очайдухом, як-би виріс в Дебрецні. І коли угор-ський Русин буцїм то зовсім змадаризований сьпіває на нуту ко-ломийки:

Коли любиш — люби дуже,
Не кажи нікому,
Бо то люди порозносять
Як вітер солому.

Мадяр до кінця віку сьпівати-ме :

„Люблю тебе, дівчинонько,
Нїби рідну душу,
Так горяче, що про тебе
Засьпівати мушу.

Не кажи менї мовчати
Нї одну хвилину,
Бо тебе з жалю покину
Або сам загину.“

(Народня пісня).

Коли угро-руська інтелігенція на вні всеж таки не рушається — се ще не доказ загального занепаду живих сил того відлому українсько-руського народу. Нарід бідний, бо не було кому його просвітити, а надто з него ссе кров лихварська пявка. Все-ж таки урядові дати статистичні навіть при вчисленю змадяризованих сіл, виказують сталий його приріст.

Інтелігенція живе житєм неповним і штучним, а однак з неї рекрутується чимало здатних людей, що займають видні становища в цілій мадярській державі. Духовий рух не то що не упадає а противно збільшається.

Самі угорські Русини мають сім часописий, а з них три виходить в руській мові, менше або більше зближених до народної. Видко, щось уже ворухить ся серед наших братів за Бескидом. Тільки біда в тім, що в Угро-русинів нема доси того духового ферменту, котрий, як Мойсеева палиця зі скали, добуває з грудей завмерлого народу сьвіжі пориви, запал і піднімає його на ноги. Таким ферментом для Уггорусів було-б внесенє поміж молодих, сьвітліщих Русинів насїня загальномадярських сучасних ідей, далі познайомленє з поступовим українсько руським рухом. Раз збуджені і осьвідомлені справлять уже вони духовий рух свого краю у властивий бік. На способи звісно подати загальну рецепту годї. Знаю лише з власного досьвіду, що з загально людського, широкого становиска в особистих зносинах зблизити ся найлекше. Починати з питань спеціальних уже і з огляду на низьку переважно осьвіту тамошних інтелігентів а врешті взаїмну незнаємість відносин неаручно.

Першим кроком в дусї програми Драгоманова є та прогулька шіснайцятки студентів в осени 1898 р. на Угорську Русь. Очевидно від нас тепер залежить, щоби добрий вплив сеї прогульки

не пропав марно. З нашого боку передовсім треба зближення до сего інтересного краю.

Я ніколи не забуду тих пару неділь, пережитих за Бескидом. Се-ж була колись „молоком і медом текуча країна“. А хоч тепер люд збіднів, філоксера зїла виноград, худоба звела ся, винні тому більше нещасні порядки суспільні і політичні, а з їх зміною хто знає, чи сей край знов не зацвіте.

Край мальовничий, підгірський але характером відмінний від нашого підгір'я. Природа тут буйніша і темперамент більше палкий. В пісні народній чути більшу тугу, але і більше вогню і фантазії. Почуте музики і мелодії у народу надзвичайне.

Загалом беручи зверхній вигляд міст, місточок і сіл від наших мало відмінний; по містах верховодять очевидно Мадяре і жиди. І на селах поклала своє п'ятно оригінальна „циганська Галлянтєрия“. Вони доволі чисті і принагідні. Подекуди знати добрий смак і замилюване до краси. По місточках одна і та сама біда, що у нас. З тою відміною, що тут жид ще більше має фантазії а „христїнин“ ще менше, як у Галичині. По селах трапляють ся що правда дуки, яким у нас нема рівних, але є і біда ще більша. За подорожним пускають ся пів голі або і цілком голі діти, переважно циганчата, на здогін і напастують о їрейцар.

Здаєть ся, що се їх ремесло, бо з таким завзятем і упором нецеховий жебрати не потрафить. В Берег-бокош мале, може шестилїтнє голїсїньке циганьча бігло за мною який кільометер і сьпівало вправним, жалїсно монотонним голосом якусь просьбу по циганськи. Мій товариш переклав її на руське і я подаю отсей мадригал з пам'яті:

„Цїлую вашу ручку, цїлую всі ваші пальчики разом і кожний з осїбна і прошу вас, пане ласкавий, дайте менї за кожний пальчик по їрейцару. Не жалуйте бідоласї отсеї дрібнички. Він буде за неї цїлувати ваші нїжки і ручки і скоро лиш перестане, знов ачнє цїлувати. А коли вже не хочете дати за кожний пальчик з осїбна, так дайте хоч за кожду ручку і нїжку. Колиж і на те не ласкаві, то дайте хоч за всі пальчики разом, — змилюйте ся, паноньку ласкавий!“

Не є се може чиста „l'art pour l'art,“ все-ж таки щось до того рода поезії дуже зближене, зваживши, що я дав поетови лиш їрейцар, а в більшій частині випадків його пісня лишає ся голосом вопіючого в пустинї.

Мені насували ся всілякі літературно-критичні рефлексії, але в сїм випадку я лиш сконстатував, що той рід поезії дратує, наводить понурі гадки і його належало б хіба зачислити до декадентизму.

Будь що будь я, бувши пізнійше в Сиготі на мадярськїм представленю, жалував, що не можу пізнати з близька мадярської поезії. Грала якусь драму толковану з іспанського і я за цілий час зрозумів лиш два слова: *nem tudom* і більш нічого. Отже має хто злобний закинути мені, що висказую критичні гадки „без належитого знаня предмету,“ волю про штуку замовчати. Однак у грі артистів і рухах замітна була інтелігенція і я пізнійше довідав ся, що се справді грала найліпша мадярська трупа.

Признаю, що мені припала до вподоби горяча лицарська вдача Мадярів. Я не без жалю пішов з театру на дворець і купив карту до Ясіня, що тепер по урядовому зветь ся Керешмезе. Від одностайного руху поїзду я задрімав і в сні бачив дивний привид. На безмежнім степі Альфельду, на полі, лежав ранений молодий лицар і заводив тужну але могучу пісню. Слів я не розумів, але від мелодії защемило у мене серце, пісня говорила про свободу. Се був дух благородного Петефі. Збудивши ся, я чув, що прокинувся не лиш фізично, але і духово. Свитало, приходила галицька границя. Інший сьвіт, інші люди.

Перед Ясенем, всіло до того самого відділу ціле польське товариство. Мене вразила їх мова, як щось чуже, забуте і я прислухувався машинально. До мене долетіли слова:

— „А той хлоп пізнав зараз, що ми не тутейші. Питає мене: Ви пане із Польщі? Вони всіх Галичан уважають Поляками.

— „Справді, — замітив другий з очевидною відрадою в голосі. — *Tutaj lud rozbioru Polski nie uznaje.*

— *A nie, rzeczywiście* — повторив другий“.

Я відвернув ся, притулив чоло до шиби і згадав ще раз Угорщину. Мені прийшло на гадку питанє, яку таблицю поставив би я тепер на вершині Бескиду. І я мусів відповісти рішучо: „*Avete ogni speranza*“ (майте всяку надію!)

По глибоких провалах дрімала ще мрака, але над Бескидом сходило сонце...

Поїзд гнав далі і далі.

Іван Петрушевич.